

Kritische bibliografie

**PLEIDOOI VOOR EEN 'AGONISTISCH PLURALISME' IN
ANTWOORD OP HET MORALISME VAN DE POSTPOLITIEK**

Antoon Braeckman

Chantal Mouffe, *Over het politieke*. Kampen-Kapellen, Klement-Pelckmans, 2008, 148 p. ISBN 978-90-8687-004-2 (Nederland) / 978-90-289-4570-8 (België)

Met *On the Political* heeft Chantal Mouffe een belangrijk boek geschreven. Niet zozeer omdat het volstrekt nieuwe inzichten bevat inzake politiek, maar omdat zij met dit boek een stem geeft aan een wijsgerige visie op het politieke die in het huidige tijdsgewricht ook binnen de politiekfilosofische discussies nog nauwelijks gehoord wordt. Dat die stem, dank zij de heldere en soepele vertaling van Leon Otto de Vries, vandaag ook in smetteloos Nederlands te beluisteren valt, kan dan ook alleen maar toegejuicht worden.

Chantal Mouffe, afkomstig uit Charleroi, doceert momenteel politieke theorie aan de universiteit van Westminster in London, na diverse intellectuele omzwervingen die haar zowel in Parijs als in Latijns-Amerika brachten. Haar eerste belangrijke publicatie schreef ze samen met Ernesto Laclau: *Hegemony and Social Strategy: Towards a Radical Democratic Politics* (1985). Stond die tekst nog vrij sterk in de traditie van marxistische intellectuelen die op zoek gaan naar een adequate strategie om de dominante liberale politieke orde te bestrijden, dan slaat Mouffe naderhand nadrukkelijker de politiekfilosofische richting in met *The Return of the Political* (1993) en haar tot dusver meest bekende werk, *The Democratic Paradox* (2000). Beide teksten zijn fundamentele politiekfilosofische reflecties op het wezen van de politiek in het algemeen, en op het ambivalente karakter van de liberale democratie, in het bijzonder. Uitgaande van een door Gramsci geïnspireerde kijk op het hegemonale karakter van elke politieke ordening, verbindt ze die visie moeiteloos met inzichten van Claude Lefort (het politieke als de institutie van het sociale), Carl Schmitt (het politieke als beheerst door de tegenstelling vriend/vijand), Jacques Derrida (elk 'insluiten' is maar mogelijk krachtens een 'uitsluiten': elk 'wij' vormt zich door de tegenstelling met een 'zij') en Wittgenstein (de liberale democratie als particuliere en contingente levensvorm). Op grond van het politieke denken dat ze in het spoor daarvan ontwikkelt, gaat ze vervolgens de discussie aan met grootmeesters van de hedendaagse politieke filosofie, meer bepaald met John Rawls, Jürgen Habermas, Richard Rorty, Anthony Giddens en Ulrich Beck.

In *Over het politieke* doet Mouffe eigenlijk niets anders. Ze herhaalt in belangrijke mate haar stellingen uit de vorige boeken, en herneemt in dat opzicht veel van de discussies die ze vroeger al uitvoeriger uitwerkte. Tegelijk echter zijn haar posities en standpunten intussen danig uitgepuurd en uitgezuiverd dat *Over het politieke* leest als een glasheldere uiteenzetting over wat Mouffe onder het politieke verstaat en omtrent haar fundamentele bezwaren aan het adres van haar opponenten. De helderheid van haar standpunten en het uitgebalanceerde karakter van haar frasering maakt dit boek dan ook tot de perfecte synthese van wat Mouffe in het hedendaagse politiekfilosofische debat aan betekenisvolle, kritische gezichtspunten en stellingnames in te brengen heeft.

Een 'agonistische' visie op politiek

Bekijken we het boek daarom wat meer van nabij. Elk van de hoofdstukken, op het inleidende eerste hoofdstuk na dat het geheel presenteert, laat op een andere manier de relevantie van Mouffes analyses zien. Zo ontwikkelt Mouffe in het tweede hoofdstuk haar ideeën vooral in theoretische zin. Ze formuleert er de basisstellingen van haar 'agonistische' visie op de politiek. 'Het politieke', dat ze duidelijk onderscheidt van 'de politiek' als loutere bestuurspraktijk, is wat een gemeenschap tot deze of gene gemeenschap maakt in onderscheid met andere gemeenschappen. Het politieke, dat heeft ze van Schmitt geleerd, heeft namelijk te maken met het wij/zij-onderscheid. Bovendien treft het politieke dit onderscheid niet aan, maar stelt ze het in. In die zin is het politieke het geheel van (symbolische) ordeningsprincipes waardoor het maatschappelijke leven geordend wordt. Die ordening is evenwel altijd contingent. Haar succesvolle en duurzame institutie onderstelt daarom macht, en om die reden vertoont het politieke ook altijd een hegemoniaal karakter. Bovendien, en dat is een complicatie die sinds de moderne tijd haar intrede doet, is een moderne politieke ordening in de regel pluralistisch, in de zin dat ze het bestaan erkent van conflicterende en intrinsiek onverzoenbare levens- en wereldbeschouwingen. Eigen aan een *moderne* politieke ordening is daarom dat haar hegemonie in beginsel ook van binnenuit contesteerbaar wordt. De democratie is voor Mouffe dan de politieke formule die deze conflictualiteit en contestatie uitdrukkelijk als legitiem erkent, en die dus op een vreedzame manier met een wij/zij-tegenstelling *binnen één* en dezelfde gemeenschap weet om te gaan. De democratie is er in die zin in geslaagd om het wij/zij-antagonisme dat constitutief is voor het politieke zonder meer, te transformeren tot een 'agonisme', dit is, tot een tegenstelling waarin de conflicterende partijen niet langer vijanden (Schmitt) maar tegenstanders zijn, aangezien ze elkaar en hun onderscheiden posities als legitiem erkennen.

Postpolitiek

Mouffes stelling is nu dat die complexe configuratie van het politieke, waarin het (ant)agonisme, de strijd om de hegemonie, en de rol van het politieke als vormgeving van het sociale centraal staan, in meerdere opzichten miskend wordt binnen de hedendaagse, op liberale leest geschoeide, politieke filosofieën. Die ontkenning bestaat er om te beginnen in dat men ‘het politieke’ vereenzelvigd met ‘de politiek’, en het dus reduceert tot een loutere bestuursaangelegenheid. Dat het politieke altijd al een bepaalde machtsconfiguratie is die de samenleving instelt en vormgeeft, verdwijnt zo uit het gezicht. Bovendien verbinden liberale theoretici, gefocust als ze zijn op het individu, het politieke niet met collectiviteiten, laat staan met wij/zij-tegenstellingen. Vandaar dat het liberalisme probleemloos gelooft in de mogelijkheid om de tegenstellingen binnen de samenleving op te lossen en die samenleving tot een harmonieus geheel uit te bouwen. Op die manier gaan ze voorbij aan het constitutieve karakter van het wij/zij-onderscheid voor politieke gemeenschappen, en dus aan het (ant)agonistische karakter van elke collectieve identiteit. Daarenboven heeft het liberalisme ook de neiging om politieke tegenstellingen steeds weer te duiden en te benaderen vanuit een ander dan het politieke register. Zo is er een tijd geweest – Mouffe verwijst concreet naar Joseph Schumpeter – waarin politieke tegenstellingen begrepen werden vanuit de economische categorie van de markt. Politieke tegenstanders werden beschouwd als concurrenten die met elkaar in het strijdperk traden voor de verovering van het grootste marktaandeel aan stemmen. De politiek werd op die manier begrepen als ‘toegepaste economie’. Vandaag liggen de papieren anders, en begrijpen liberale theoretici het politieke primair vanuit een moreel register. Politieke tegenstellingen worden nu geduid als morele tegenstellingen. Via processen van deliberatie die appelleren aan funderende morele principes zoekt men die politieke tegenstellingen op te lossen in een consensus, die precies omdat hij tot stand komt op basis van beargumenteerd overleg, behalve op cognitieve geldigheid ook aanspraak maakt op morele geldigheid. Politiek wordt hier begrepen als ‘toegepaste ethiek’. In beide gevallen, zoveel is duidelijk, wordt de eigenheid van het politieke, zoals Mouffe dat ziet, door en door miskend. Daarom diagnosticeert ze de huidige dominante trend binnen de politieke filosofie als ‘postpolitiek’. Het gaat namelijk om liberale denkfiguren die vanuit het morele register menen het eigenlijke politieke, en voor Mouffe valt dat samen met de onoverkomelijke (ant)agonistische dimensie van elk samenleven, achter zich te kunnen laten en een postpolitieke samenleving te kunnen uitbouwen, die gefundeerd is in een morele consensus en waar de vrije en ongebonden ontplooiing van het individu centraal staat.

Confrontatie met Ulrich Beck en Anthony Giddens

Die kritische analyse mobiliseert Mouffe in het derde hoofdstuk tegen de zienswijzen van twee coryfeeën van de hedendaagse 'postpolitiek', Ulrich Beck en Anthony Giddens. Beiden kondigen immers met veel aplomb het einde aan van de klassieke standen- en/of klassenopdelingen binnen de samenleving; beiden zijn bovendien van oordeel dat ook de traditionele links-rechts tegenstelling in de politiek hopeloos voorbijgestreefd is. Voor Beck breekt namelijk met de 'reflexieve modernisering' en de daarmee verbonden individualisering de tijd aan van de 'subpolitiek', waarin de bekommernissen van het geïndividualiseerde individu, en niet de machtsspelletjes van de vroegere partijen de politieke agenda zullen bepalen. Giddens, van zijn kant, meent dat de politiek van de 'derde weg' het ontstaan zal geven aan een dialogische democratie, die de traditionele grenzen en breuklijnen binnen de samenleving moeiteloos zal weten te overbruggen. Niet toevallig, zo beweert Mouffe, erkennen Beck en Giddens nog slechts één vijand of tegenstander, met name de traditionalist, en dan nog voornamelijk in de figuur van de religieuze fundamentalist. Hij verwerpt de dialogische democratie, en moet om die – morele! – reden uit die democratische samenleving geweerd worden.

De uitdagingen voor de postpolitiek

Hiermee is meteen de thematiek van het vierde hoofdstuk aangereikt: de uitdagingen voor de postpolitiek. Mouffe wijst er immers op dat bepaalde actuele fenomenen, zoals de opkomst van het rechtse populisme in Europa of de groeiende aanhang van het religieuze moslimfundamentalisme vanuit een postpolitieke visie toch behoorlijk moeilijk te verklaren zijn. Hoe kunnen we begrijpen dat in tijden van een zogenaamde groeiende (morele) consensus rond mensenrechten en democratie, in tijden ook van het verdwijnen van de 'nationale containers' (Beck) en het ontstaan van nieuwe, uiterst beweeglijke transnationale en kosmopolitische netwerken, grote groepen van mensen in onze moderne samenlevingen aangetrokken zijn tot partijen die appelleren aan schijnbaar archaische vormen van identificatie zoals het 'eigen volk' of de 'traditionele, religieuze gemeenschap'? Mouffe ziet hierin een symptoom van de stilaan groeiende pathologie van de consensus. Als de hele samenleving geacht wordt dezelfde waarden en normen te onderschrijven, als alle politieke partijen zich verdringen rond het politieke centrum, en elke afwijkende mening op morele gronden gediscrediteerd wordt, dan ontbreekt het de samenleving aan de nodige agonistische kanalen om conflicten en allerlei onvermijdelijke vormen van uitsluiting te ventileren. Dan zoeken die afwijkende stemmen, die uitgesloten gezichtspunten, die niet-erkende conflicten andere kanalen om zich te manifesteren, en vinden ze die in het rechtse populistische of religieus

fundamentalistische discours. In die zin is het absoluut niet toevallig dat het 'cordon sanitaire' rond het Vlaams Belang, dat in wezen een morele grens zoekt te trekken en een onderscheid maakt tussen 'goede democraten' en 'kwaadaardige rechts-extremisten', vooral de onstuitbare groei van die partij heeft bewerkstelligd. En een vergelijkbare analyse geldt het huidige terrorisme. Veelal floreert het precies daar waar het ontbreekt aan legitieme politieke kanalen om grieven tot uitdrukking te brengen. Het ontbreken van dergelijke kanalen om de hegemonie van het neoliberale model van de globalisering ter discussie te stellen vormt volgens Mouffe de eigenlijke voedingsbodem van de sterke toename van vertogen en praktijken die duiden op een radicale ontkenning en verwerping van de gevestigde orde.

Niet alleen op het niveau van wat thans nog geldt als de democratische natiestaat, maar ook op het vlak van de zich ontwikkelde transnationale wereldorde, verdedigt Mouffe haar agonistisch begrip van het politieke tegen uiteenlopende vormen van kosmopolitisme. Ook op wereldschaal, zo luidt haar devies, is er nood aan partijdige politiek en dus aan politieke tegenstanders. Daarom verwerpt ze de idee van het kosmopolitisme dat een eind wil stellen aan elke wij/zij-tegenstelling, ongeacht of het nu van liberale origine is, zoals bij Beck, dan wel van linkse origine, zoals bij Michael Hardt en Antonio Negri, de auteurs van het succesvolle *Empire* (Cambridge, Mass., Harvard University Press, 2000). Daartegenover verdedigt zij – in de afsluitende hoofdstukken van het boek – een multipolaire wereldorde, die zou bestaan uit diverse regionale polen en die de eigenlijke agonistische actoren zouden vormen van de nieuwe geglobaliseerde wereldorde. Europa zou vanuit dat perspectief zo'n regionale mondiale speler worden, maar ook Zuid-Amerika komt daarvoor in aanmerking. Op die manier, zo gelooft Mouffe, en alleen op die manier kan het politieke, waarvoor het collectieve (ant)agonisme of nog: de wij/zij-tegenstelling constitutief is, gevrijwaard blijven omdat alleen op die manier de nodige kanalen ter beschikking blijven langwaar conflicterende standpunten en zienswijzen aan bod kunnen komen.

Grenzen en problemen

Maar precies hier, in haar visie op hoe het nu in politieke zin verder moet met de nieuwe wereldorde, komen ook de grenzen en problemen van Mouffes visie aan de oppervlakte. Hoezeer ik ook haar globale kijk op het politieke en zijn onvermijdelijke (ant)agonistische dimensie bijtreed, hoezeer ik in die zin ook haar kritiek onderschrijf aan het adres van de deliberatieve democratietheorieën en de verdedigers van een op stapel staande postpolitieke kosmopolitische wereldorde, toch vertoont ook haar theorie, wat mij betreft, minstens twee zwakke plekken. Beide hebben te maken met de mogelijkhedenvoorwaarden van het agonisme in de politiek dat Mouffe voorstaat. Zo stelt ze – terecht, denk ik –

dat een democratische politieke orde aan sterkte en geloofwaardigheid wint als het (ant)agonisme tussen de tegenstanders voldoende vrij spel krijgt. Problematisch vandaag is evenwel dat het steeds moeilijker wordt om die (politieke) tegenstander te identificeren, gezien het wegvallen van de klassieke politieke breuklijnen en voormalige maatschappelijke tegenstellingen ten gevolge van de gekoppelde individualiserings- en globaliseringsprocessen. Kosmopolitici, zoals Beck, hebben mijns inziens een punt, wanneer ze stellen dat onze huidige gemondialiseerde realiteit zich niet meer zo makkelijk laat decoderen via de tegenstelling vriend/vijand, medestander/tegenstander, wij/zij. Die tegenstellingen hebben hun oude vertrouwde scheidingslijnen, en daarmee ook hun eenduidige maatschappelijke leesbaarheid verloren. Daarbij komt nog dat in de huidige gemondialiseerde wereld de plaats van de macht vaak veel minder publiek, en dus veel minder zichtbaar is, dan in de context van de natiestaat. Macht valt immers al lang niet meer samen met politieke macht, en die 'nieuwe', vaak multinationale, economische macht, wordt noch op nationaal, noch op mondiaal niveau in politieke zin gerepresenteerd. Doordat er geen scène is waarop ze zich manifesteert, is de macht dan ook nauwelijks localiseerbaar, weinig herkenbaar, en dus ook moeilijk bestrijdbaar. Het kosmopolitisme van mensen als Beck en Giddens moet in belangrijke mate verklaard worden vanuit die gebrekkig leesbaarheid of weinig eenduidige interpreteerbaarheid van de nieuwe tegenstellingen, conflicten en antagonismen die zich hebben gevormd in het spoor van het globaliseringproces. Met andere woorden, agonisme, allemaal goed en wel, maar wie is tegenstander van wie? Wie zijn de strijdende partijen? Hoe laten die zich vandaag sluitend identificeren?

De tweede zwakke plek is meer van conceptuele aard. Mouffe onderscheidt haar agonisme van Schmitts antagonisme, in de zin dat haar agonisme speelt binnen één en dezelfde samenleving, terwijl het antagonisme bij Schmitt alleen van tel is tussen staten. Op die manier breekt Mouffe de door Schmitt voorgestane homogeniteit van de democratische gemeenschap naar binnen open, en vervangt die door een agonistische heterogeniteit, dit is, door een democratisch pluralisme. In een agonistische relatie erkent men zijn tegenstander en diens zienswijzen als legitiem, en gaat men de strijd met hem aan met het oog op de legitieme verovering van de macht. De positie van een tegenstander als legitiem beschouwen kan volgens Mouffe evenwel alleen maar omdat die positie gezien wordt als (legitiem) deel uitmakend van een gedeelde symbolische orde. In een agonistische confrontatie – en hier verschilt het agonisme helemaal van het antagonisme – wordt dus stilzwijgend een gedeelde symbolische orde – een geheel van fundamentele principes, normen en waarden die de samenleving structureren – vooropgesteld. Mouffe stelt in dat verband dat het agonisme in die zin steeds een *consensus* onderstelt met betrekking tot dit gedeelde symbolische kader. Het probleem met het gebruik van de term *consensus* in dit verband is niet alleen dat het haar positie verzwakt ten overstaan van auteurs als Rawls en

Habermas – die altijd weer insisteren op de noodzakelijkheid van zo'n tegelijk achterliggende en steeds weer opnieuw te bewerkstelligende consensus – maar dat het ook conceptueel inadequaat is. De symbolische orde is nooit het resultaat van een consensus, maar wordt integendeel, bij het zoeken en eventueel bereiken van een consensus, altijd al vooropgesteld. Het gebruik van het woord consensus om het gedeelde karakter van de symbolische orde aan te duiden, lijkt me in die zin bijzonder ongelukkig. Bovendien, en dat is nog een bijkomend probleem, wordt die gedachte – dat elk agonisme een gedeelde symbolische orde onderstelt – bijzonder problematisch wanneer Mouffe haar agonistische kijk op de lokale politiek wil transponeren naar een multipolaire wereldorde. Daarbij onderscheidt ze weliswaar regionale actoren die als tegenstanders (niet als vijanden!) met elkaar in het strijdperk zouden treden, maar opdat die actoren elkaar inderdaad als tegenstanders en niet als vijanden zouden zien, moeten ook zij opereren vanuit een gedeelde symbolische orde. Hier rijst natuurlijk de gigantische vraag naar wat die gedeelde symbolische orde op wereldschaal dan wel zou kunnen zijn? Het is allicht dé grote zwakte van dit voor het overige bijzonder genietbare politiekfilosofische traktaat, dat het uitgerekend op die cruciale vraag in de discussie met de deliberatieve democraten en de voorstanders van een doorgedreven kosmopolitisme, geen antwoord biedt. We kunnen alleen maar hopen dat Chantal Mouffe zich in de nabije toekomst met die hoogst urgente kwestie in zal laten en erin slaagt om met behulp van haar rijk en complexe begrip van het politieke ook die netelige knoop te ontwarren.